

Τόμος Πρακτικών Φιλοσοφικού Forum «Ανάδρασις»
ISBN: 978-618-82935-0-2

ΔΙΕΘΝΗΣ ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΗ ΕΤΑΙΡΙΑ
ΑΡΧΑΙΑΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ

Η ΟΝΤΟΛΟΓΙΑ ΤΟΥ ΧΑΟΥΣ ΚΑΙ ΤΟΥ ΑΝΘΡΩΠΟΥ

Σωτήρης Φουρνάρος

Επίκουρος Καθηγητής Φιλοσοφίας

Εθνικού και Καποδιστριακού Πανεπιστημίου Αθηνών

Εισαγωγή

Το χάος δεν είναι χαοτικό! Ο δε άνθρωπος είναι ένα «καλώς εννοούμενο» χάος! Όσο σολοικισμοί ή αυτο-αναιρούμενες θέσεις και ακούγονται αυτές, δεν είναι ούτε το ένα το άλλο. Και δεν είναι σολοικισμοί ούτε και συνιστούν αυτο-αναιρούμενες τοποθετήσεις, διότι διακρίνονται από ιδιαίτερη φιλοσοφική νοηματοδότηση. Αποκτούν διαφορετικό νόημα, το οποίο δεικνύει ότι το χάος αποτελεί έναν «χώρο» ανθρώπινης δημιουργίας που νοηματοδοτεί τη ζωή μας. Κατ' επέκταση, αυτή η δημιουργία επεκτείνεται και στην ίδια την ανθρώπινη ύπαρξη, στο πλαίσιο της οποίας δημιουργούμε ακατάπαυστα τον εαυτό μας καθ' όλη τη διάρκεια του βίου μας.

Όλη η φιλοσοφία είναι φιλοσοφία της γλώσσας

Η νοηματοδότηση είναι σύμφυτη με το φιλοσοφείν. Η γλώσσα, και δη τα σημαινόμενα των όρων ή η εισαγωγή νέων σημαινομένων, αναδεικνύουν την αστείρευτη φιλοσοφική δημιουργία μέσα στους αιώνες. «Η γλώσσα είναι σίγουρα αντικείμενο της φιλοσοφίας. Αλλά το

να πει κανείς ότι υπάρχει ένας συγκεκριμένος κλάδος της φιλοσοφίας που λέγεται φιλοσοφία της γλώσσας, αυτό κατά τη γνώμη μου είναι καταχρηστικό», επισημαίνει ο Καστοριάδης.¹ Η ιστορία της φιλοσοφίας έχει δομηθεί πάνω στη σύγκρουση νοημάτων, πάνω δηλαδή στη γλώσσα, ή τη φιλοσοφία της γλώσσας υπ' αυτήν την έννοια. Κατ' επέκταση, και το χάος και ο άνθρωπος μπορούν να επανανοηματοδοτούνται, χωρίς τούτο να μας ξενίζει.

Το αξιόβαρο, εν προκειμένω, ζήτημα εντοπίζεται στην ιστορία της δυτικής φιλοσοφίας στην επιλογή ερμηνευτικού μοντέλου ανάμεσα στα ακόλουθα τρία επίπεδα:

- α) στο οντολογικό
- β) στο νοησιακό ή νοησιαρχικό και
- γ) στο λινγκουιστικό.

Πρώτον, στο οντολογικό παράδειγμα πλατωνικο-αριστοτελικής προέλευσης, «η φιλοσοφία ξεκινά από το θαυμασμό και την απορία [και διατυπώνονται] ερωτήματα του τύπου 'τι είναι ον', 'τι είναι πραγματικό ον'. [Εδώ διατηρείται] το πρωτείο του *είναι* και όλα τα άλλα, που αφορούν τη γνώση και τη σκέψη, έρχονται δεύτερα. Αλλά με τον Descartes [περνάμε στο νοησιακό ή νοησιαρχικό μοντέλο, όπου η] αμφιβολία (στη θέση του θαυμασμού) και με ερωτήματα του τύπου 'τι μπορώ να ξέρω σίγουρα', οικοδομείται μια νέα φιλοσοφία, που προϋποθέτει το νοεόν ως πρωταρχικό (όχι το είναι, όπως η προηγούμενη οντολογική φιλοσοφία) και τις σκέψεις, τις ιδέες και παραστάσεις στη θέση των όντων. Η νόηση γίνεται έτσι ο καθρέφτης του κόσμου. [Με] τη

¹ Κ. Καστοριάδης, *Φιλοσοφία και Επιστήμη. Ένας διάλογος με τον Γεώργιο Α. Ευαγγελόπουλο*, εκδ. Ευρασία, Αθήνα, 2010, σελ. 48.

σύγχρονη αναλυτική φιλοσοφία [το νοησιακό ή νοησιαρχικό δίνει τη θέση του στο τρίτο μοντέλο, το] λινγκουιστικό [όπου] στη θέση της νόησης μπαίνει η γλώσσα και στη θέση των σκέψεων, των ιδεών και των παραστάσεων μπαίνουν οι λέξεις, οι εκφράσεις και οι προτάσεις· ως αρχή του φιλοσοφείν λειτουργεί τώρα η ασάφεια και η σύγχυση της γλώσσας (όχι η αμφιβολία) και τα πρωταρχικά ερωτήματα που μπαίνουν έχουν τη μορφή ‘τι καταλαβαίνουμε μ’ αυτό;’ ή ‘ποιο είναι το νόημα αυτής της λέξης;’».²

Το οντολογικό μοντέλο είναι περισσότερο κλειστού κυκλώματος: κλείνει τα ερωτήματα με οριστικές, ιδεατές και ιδανικές, απαντήσεις του τύπου «δημοκρατία είναι μόνο η άμεση δημοκρατία». Απηχεί τη φυσιοκρατική θέση του Κρατύλου στον ομώνυμο πλατωνικό διάλογο ότι η σημασία των όρων τίθεται ανεξάρτητα από τη χρήση τους από τους ανθρώπους και συναρτάται αποκλειστικά με τη φύση των πραγμάτων που ονομάζονται (φύσει).³ Υπ’ αυτό το πρίσμα, και το «χάος είναι ό,τι υπήρχε πριν από την ύπαρξη του κόσμου» ή «ο αμέτρητος και ασύλληπτος από τον άνθρωπο χώρος» ή «η πλήρης ακαταστασία». Επιπλέον, αν στραφούμε στη μαθηματική θεωρία του χάους, «το χάος (ή ντετερμινιστικό χάος) είναι η εν τέλει αδυναμία ακριβούς πρόβλεψης μελλοντικής συμπεριφοράς αιτιοκρατικών (ή ντετερμινιστικών) συστημάτων, διότι ενδέχεται να υπάρξουν διαφορές στις αρχικές συνθήκες των συστημάτων αυτών».⁴ Παραδείγματα της θεωρίας του

² Θ. Βέικος, *Αναλυτική Φιλοσοφία*, εκδ. Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα 2000, σελ. 16-17.

³ Βλ. Πλάτων, *Κρατύλος*, 427d-438d.

χάους: ο καιρός και η αδυναμία ακριβούς μελλοντικής πρόβλεψής του, καθώς και τα οικονομικά συστήματα και η αδυναμία ακριβούς μελλοντικής πρόβλεψης των οικονομικών συμπεριφορών. Αντίστοιχα για τον άνθρωπο, στο οντολογικό μοντέλο διατυπώνεται ορισμός σύμφωνα με τον οποίο «άνθρωπος είναι το έμβιο ον που εντάσσεται στα πρωτεύοντα θηλαστικά και έχει συνείδηση του εαυτού του, της αυτοτέλειάς του, μπορεί να παραγάγει αφηρημένες σκέψεις και έναρθρο λόγο και να διατυπώνει ηθικές κρίσεις».⁵

Το δε νοησιακό ή νοησιαρχικό μοντέλο κλείνει και πάλι τα ερωτήματα αλλά, καθώς το σκεπτόμενο υποκείμενο, ο άνθρωπος με το cogito, αναδύεται σε πρωταγωνιστή του, η κλειστότητα είναι λίγο πιο χαλαρή από τη στιγμή που υπεισέρχεται το ανθρώπινο υποκείμενο. Για παράδειγμα το «τι μπορώ να ξέρω σίγουρα για τη δημοκρατία» οδηγεί στο ότι «μπορώ να ξέρω σίγουρα ότι είναι η άμεση». Ως προς το χάος, οδηγεί στο ότι «μπορώ να ξέρω σίγουρα πως είναι ό,τι υπήρχε πριν από την ύπαρξη του κόσμου». Ως προς τη θεωρία του χάους, ότι «μπορώ να ξέρω σίγουρα πως το ντετερμινιστικό χάος δεν μπορεί να προβλεφθεί ασφαλώς». Και ως προς τον άνθρωπο ότι «μπορώ να ξέρω σίγουρα πως είναι το προαναφερθέν αυτοσυνειδησιακό και ηθικό ον».

⁴ Πβ. Ch. Werndl, «What are the new Implications of Chaos for Unpredictability?», *The British Journal for the Philosophy of Science*, 2009, 60, 1, σελ. 195–220. Επίσης, πβ. S.H Keller, *Borrowed Knowledge: Chaos Theory and the Challenge of Learning across Disciplines*, The University of Chicago Press, 2008, σελ. 5-6: «Chaos theory is the study of unpredictable behavior in simple, bounded, deterministic systems. Such behavior is extremely complicated because it never repeats, and it is unpredictable because of its celebrated sensitive dependence on initial conditions: even extremely small amounts of vagueness in specifying where the system starts render one utterly unable to predict where the system will end up».

⁵ Πβ. Γ. Μπαμπινιώτης, *Λεξικό της Νέας Ελληνικής Γλώσσας*, εκδ. Κέντρο Λεξικολογίας, Αθήνα 1998, σελ. 193.

Ωστόσο, η μακρά πορεία της φιλοσοφικής επανανοηματοδότησης, για παράδειγμα του περιεχομένου της πολιτικής, της δικαιοσύνης, της ελευθερίας, της δημοκρατίας, της ψυχής, της ίδιας της ζωής μας ατομικής και συλλογικής, γέρνει την πλάστιγγα προς το λινγκουιστικό μοντέλο. Το ερώτημα τίθεται στο «τι σημασία έχει» το χάος και ο άνθρωπος για εμάς σήμερα ή «τί καταλαβαίνουμε» ή «ποιό είναι το νόημα» που έχει το χάος και ο άνθρωπος για εμάς σήμερα. Αυτό ανοίγει τις δομές του περιεχομένου οδηγώντας στην ανοικτότητά τους. Ουσιαστικά απηχεί τη θεώρηση του αναλυτικού φιλοσόφου Φρίντριχ Βάισμαν (Friedrich Waismann 1896–1959) ότι οι εμπειρικές έννοιες χαρακτηρίζονται από «‘ανοικτή δομή’, διαθέτουν δηλαδή ένα περιεχόμενο που μπορεί να υποστεί αλλαγή».⁶ Επίσης, αντανakλά τη (μη φυσιοκρατική) συμβασιοκρατική τοποθέτηση του Ερμογένη στον πλατωνικό διάλογο *Κρατύλος*, ότι η σημασία των λέξεων, των ονομάτων, των όρων είναι προϊόν σύμβασης («συνθήκη, όμολογία») των ανθρώπων.⁷ Η νέα οντολογία του χάους και του ανθρώπου, που ακολουθεί παρακάτω, έρχεται ως αποκύημα αυτής της καινούργιας οπτικής, μιας άλλης νοηματοδότησης, η οποία τελικά αποπνέει φιλοσοφική υγεία. Εντάσσεται δε στην λινγκουιστική φιλοσοφία των ανοικτών γλωσσικών δομών.

Πώς συνδέονται το χάος και ο άνθρωπος

⁶ Θ. Πελεγρίνης, *Από τον Πολιτισμό στην Πείνα*, εκδ. Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα 2006, σελ. 93. Οι έννοιες που αναφέρονται στο κείμενο (της πολιτικής, της δικαιοσύνης, της ελευθερίας, της δημοκρατίας, της ψυχής, της ίδιας της ζωής μας εν τέλει) είναι όλες εμπειρικές και βιωματικές (τις αισθανόμαστε, τις βιώνουμε, τις βλέπουμε κ.λπ.), όπως αντίστοιχα η φράουλα, το τραπέζι, ο πατέρας, η μητέρα κ.ά.

⁷ Πλάτων, *Κρατύλος*, 385b-390e.

Για να προσεγγίσουμε επαρκώς την οντολογία του χάους και του ανθρώπου υπό το φως των ανοικτών δομών, χρειάζεται πρώτα να διερωτηθούμε αν και πώς συνδέονται το χάος και ο άνθρωπος. Προφανώς, η πρώτη απάντηση αναγνωρίζεται στην έννοια της δημιουργίας: εμείς οι άνθρωποι δημιουργούμε ή σχηματοποιούμε ή μορφοποιούμε ή αποδίδουμε μορφές στο χάος και στον εαυτό μας. Προχωρώντας περισσότερο, ερχόμαστε αντιμέτωποι με την ίδια την έννοια της οντολογίας, η οποία συνδυάζεται ευκρινώς με την ανθρωποκεντρική δημιουργία μορφών: «το ον είναι δημιουργία».⁸ Τούτο απλώς σημαίνει ότι το ον «φιλοσοφία», «δημοκρατία», «άνθρωπος», «δικαιοσύνη», «αλληλεγγύη», «οικονομική κρίση», «ευρωπαϊκή ένωση», «πολιτική», «ζωή», «ψυχή», «φιλία», «έρωτας», «ηθική», «τραπέζι», «πανεπιστήμιο», «παιδεία» και ούτω καθεξής, οτιδήποτε δηλαδή έχει μία συγκεκριμένη ταυτότητα η οποία το διακρίνει από κάτι άλλο, δημιουργείται από τον άνθρωπο. Δεν δημιουργήθηκε εκ των προτέρων, ούτε υφίσταται κάποια τέλεια και ιδανική μορφή του, όπως για παράδειγμα στην πλατωνική θεωρία των ιδεών.

Όλα τα δημιουργούμε εμείς, το νόημα και τις μορφές αποδίδουμε εμείς, οι λαοί και οι πολιτισμοί μέσα στον χρόνο, ατομικά και συλλογικά. Γι' αυτό και μπορεί να είναι διαφορετικές οι προσεγγίσεις μεταξύ των κοινωνιών, των λαών και των πολιτισμών. Μπορεί όμως να είναι και κοινές. Ας αναλογιστούμε μόνο στην καθημερινότητά μας τι σημαίνει Ευρώπη για τις χώρες του ευρωπαϊκού νότου και τι σημαίνει για τις χώρες του ευρωπαϊκού βορρά. Το ον «Ευρώπη» και το είναι της τέθηκε

⁸ Κ. Καστοριάδης, *Φιλοσοφία και Επιστήμη. Ένας διάλογος με τον Γεώργιο Α. Ευαγγελόπουλο*, σελ. 41.

σε διασκέψεις, συμφωνήθηκε αλλά έχει επανανοηματοδοτηθεί, όπως φαίνεται από τον τρόπο που, κατά μέσο όρο - διότι πάντοτε υπάρχουν εξαιρέσεις - το ερμηνεύουν αντίστοιχα ο ευρωπαϊκός νότος και ο βορράς. Άραγε, έκλεισε το ερώτημα περί της Ευρώπης; Ή το περί δημοκρατίας; Ή μήπως αποδεικνύονται ανοικτά στη νοηματοδότησή τους από διαφορετικούς λαούς ή και από διαφορετικές κοινωνικές ομάδες; Αν δεν ερευνούσαμε το περιεχόμενό τους, αν παύσουμε την έρευνα θεωρώντας ότι κάπου ολοκληρώθηκε, αν με άλλα λόγια απαγορεύσουμε την παρουσία του αναστοχαστικού ή αυτοστοχαστικού υποκειμένου, τότε πρέπει να δεχθούμε τη μη σωματική μεν, αλλά ουσιαστική εκδημία μας.⁹ Χωρίς σκέψη προς τον άλλο, προς τα άλλα και προς τον εαυτό, μεταμορφωνόμαστε σε παθητικούς δέκτες σχετικά με ο,τιδήποτε νοηματοδοτείται και με τον οποιοδήποτε τρόπο.

Επομένως, το περί του όντος ερώτημα είναι ή πρέπει να είναι ανοικτό. Η ανοικτότητα συνιστά τον τρίτο (μετά τη δημιουργία και την οντολογία) κόμβο κατανόησης της σχέσης μεταξύ χάους και ανθρώπου. Ανοιχτός άνθρωπος «δεν σημαίνει χαοτικά, ανοργάνωτα και ατελέσφορα δεκτικός προς τις εξωτερικές προσλαμβάνουσες και καταστάσεις. Ούτε σημαίνει την παθητική παρατήρηση των εξωτερικών συνιστωσών που έρχονται προς αυτόν. [Ο ανοιχτός άνθρωπος αναδεικνύεται] σε πρωταγωνιστή της τύχης και της μοίρας του, σε διαμορφωτή του χάους-Είναι».¹⁰

⁹ Σχετικά με τη σημασία της συμβολής του αυτοστοχασμού στη φιλοσοφική αθανασία και, κατ' αντίθεση, της απουσίας του που οδηγεί στον θάνατο τη φιλοσοφίας, βλ. Σ. Φουρνάρος, *Από τη Φιλοσοφία στην Πολιτική και την Παιδεία στη σκέψη του Κορνήλιου Καστοριάδη*, εκδ. Σμίλη, Αθήνα 2015, σελ. 94-95 και ιδίως 102-105.

Αναπόφευκτα, η ανοικτότητα διανοίγει το πεδίο για τον τέταρτο κόμβο της οντολογίας του χάους και του ανθρώπου: την ακατάπαυστη δημιουργία. Αυτή συναρτάται με την αμφισβήτηση των παραδεδομένων μορφών (π.χ. μιας μορφής δημοκρατίας σε μία χώρα ή της ελευθερίας όπως παρουσιάζεται στις δυτικές κοινωνίες), προκειμένου να δημιουργήσουμε και να δημιουργούμε ες αεί, ως ανθρώπινο γένος, το καινούργιο. Δηλαδή, επιστρέφουμε στη δημιουργία για να τονίσουμε ότι συμβαίνει ακατάπαυστα. Αν δεν συνέβαινε έτσι, θα έκλεινε άπαξ και δια παντός το περί του όντος ερώτημα.¹¹ Θα μεταμορφωνόμασταν σε ζωντανούς-νεκρούς και παθητικούς δέκτες των συμβαινόντων γύρω μας, όπως σημειώσαμε.

Εμείς οι άνθρωποι, εν κατακλείδι, δημιουργούμε το περιεχόμενο στις ζωές μας, στον μικρόκοσμο και στον μεγάλοκοσμο, στην αλήθεια, στο Είναι «καθόσον αυτό το Είναι πραγματοποιείται στα όντα»¹² εδώ κάτω. Εμείς δημιουργούμε αδιάλειπτα το περιεχόμενο του όντος που ονομάζεται «εαυτός» ((ε)αυτοδημιουργία), δηλαδή του ανθρώπινου όντος μέσα από την ιδιαιτερότητά μας, και του αντίστοιχου όντος που εν συνόλω καλείται «κόσμος», «σύμπαν», «πολυσύμπαν», αυτού του κοσμικού χάους, θέτοντας αδιάλειπτα άνθρωπο και κόσμο σε τάξη.

¹⁰ Σ. Φουρνάρος, «Η φιλοσοφική ανθρωπολογία του ‘ανοιχτού ανθρώπου’ στη διαύγαση του Καστοριάδη» στο V.E. Pantazis & M. Stork (επιμ.), *Ommasin allois. Festschrift für Professor Ioannis E. Theodoropoulos zum 65. Geburtstag*, εκδ. Oldib, Essen 2014, σελ. 119.

¹¹ Τα ερωτήματα που μένουν ες αεί ανοικτά και δεν κλείνουν άπαξ και διά παντός ονομάζονται από τον Καστοριάδη «αυθεντικά». Πβ. Σ. Φουρνάρος, *Από τη Φιλοσοφία στην Πολιτική και την Παιδεία στη σκέψη του Κορνήλιου Καστοριάδη*, ό.π., σελ. 217: «αυθεντικό είναι το ερώτημα που δεν έχει τέλος, δεν έχει απαντηθεί άπαξ και διά παντός, αλλά μένει ανοιχτό εσαεί, και μάλιστα πρέπει να μένει εσαεί ανοιχτό» (έμφαση Σ. Φουρνάρου).

¹² Κ. Καστοριάδης, *Οι ομιλίες στην Ελλάδα*, εκδ. Ύψιλον, Αθήνα 2000, σελ. 38.

Χάος και άνθρωπος μετέχουν εξ ίσου στην ανθρωποκεντρική οντολογία που χαρακτηρίζεται ως ακατάπαυστη δημιουργία και ανοικτότητα. Αν, εν τέλει, όλα αυτά είναι προκαθορισμένα, παραμένει ένα ανοικτό ερώτημα με ποικίλες απαντήσεις. Το σημαντικό είναι ότι παραμένει ανοικτό, μια διαρκής α-πορία που επιδέχεται βέβαια απαντήσεις. Οι λαοί και οι πολιτισμοί από εκεί και πέρα επιλέγουν τον δρόμο τους. Αν δεν παρέμενε, ούτε αυτό, ανοικτό, ο άνθρωπος δεν θα μπορούσε να αποκαλύψει, βιώσει και συνειδητοποιήσει «κατὰ τὸ δυνατόν», όπως επισημαίνει ο Πλάτων,¹³ την παρουσία του Θεού. Ο δρόμος είναι, και πρέπει να είναι, προς όλους ανοικτός.

Η οντολογία του χάους

Σε μια τέτοια ανοικτή δομή της οντολογίας, το χάος ορίζεται ως δεδομένη απαρχή, που υπήρχε, κατά το πρότυπο του Ησιόδου: «Ἦτοι μὲν πρώτιστα Χάος γένητο».¹⁴ Μέσα από το χάος αυτό, από ένα τέτοιο κενό, εμφανίζεται ο κόσμος. Άραγε θα μπορούσε να εμφανιστεί ο κόσμος χωρίς το προγενέστερο χάος; Υπό το φως της νέας προαναφερόμενης οπτικής, η απάντηση ορίζεται αρνητικά. Το αρχικό κοσμικό χάος δεν είναι «εντελώς τακτοποιημένο».¹⁵ Διότι, αν ήταν τέλεια τακτοποιημένο ευθύς εξ αρχής, ο άνθρωπος δεν θα δημιουργούσε ούτε τον κόσμο, ούτε τη ζωή του. Ούτε και θα υφίστατο ανάγκη για φιλοσοφική δημιουργία.

¹³ Πλάτων, *Θεαίτητος*, 176a-b.

¹⁴ Ησιόδος, *Θεογονία*, 116.

¹⁵ Κ. Καστοριάδης, *Χώροι του ανθρώπου* (μτφρ. Ζ. Σαρίκας), εκδ. Ύψιλον, Αθήνα 1995, σελ. 186.

Δεν «υπάρχει ένας δεδομένος θεός ή αυτόματος νόμος που κυβερνάει τον κόσμο, δηλαδή δεν υπάρχει 'ετερονομία', γι' αυτό και μπορεί να δημιουργηθεί Φιλοσοφία, δηλαδή ανθρώπινη σκέψη, που προσπαθεί να βάλει τάξη στο αρχικό κοσμικό Χάος».¹⁶ Αυτή η ακατάπαυστη διαδικασία μετατρέπει το χάος σε κόσμο. Αν δεν λάμβανε σάρκα και οστά, δεν θα εμφανίζονταν πολλές φιλοσοφικές σχολές, παρά μόνο ένα, τελικό και ολοκληρωμένο σύστημα γνώσης. Επιπλέον, αν ο κόσμος ήταν αποκλειστικά απόλυτο και τέλειο χάος δεν θα υφίστατο η δυνατότητα στοχασμού πάνω στον κόσμο.¹⁷

Αυτό το χάος ταυτίζεται με το *είναι*, όπως αντίστοιχα και το *είναι* ταυτίζεται με το χάος. Πρόκειται για το χώρο της ανθρώπινης και φιλοσοφικής, με την ευρύτατη έννοια, δημιουργίας. Δημιουργούμε μορφές της ζωής που θέλουμε να ζήσουμε ατομικά, της ελευθερίας και της ευδαιμονίας που μας εκφράζει ατομικά και συλλογικά, της ομορφιάς μέσα από την τέχνη, με την οποία προσδίδουμε επιπρόσθετη οπτική στο γενικό νόημα της ζωής, στην καθολική αλήθεια που δημιουργούμε αδιάλειπτα. Το «Είναι είναι χάος, είναι άβυσσος, είναι το απύθμενον, αλλά είναι ταυτόχρονα και δημιουργία. Είναι μια *vis formandi* [...] μια δύναμη μορφώσεως ή μορφοποίησης που δεν είναι προκαθορισμένη».¹⁸ Γι' αυτό κάνουμε λόγο για το *Χάος-Είναι* ή για το *Είναι-Χάος*. Αυτή η οπτική επιβάλλει την αστείρευτη ανθρώπινη δημιουργία. Αν δεν

¹⁶ Βλ. Κ. Αλατζόγλου-Θέμελη, «Ο Καστοριάδης και η ελληνική ιδιαιτερότητα» στο Γ. Οικονόμου (επιμ.), *Μελέτες για τον Κορηγόλιο Καστοριάδη. Η γένεση της δημοκρατίας και η σημερινή κρίση*, εκδ. Ευρασία, Αθήνα 2011, σελ. 26.

¹⁷ Βλ. σχετικά Curtis D. A. (επιμ.), *The Castoriadis Reader*, Blackwell Publishers Ltd., Oxford 1997, σελ. 274.

¹⁸ Κ. Καστοριάδης, *Ανθρωπολογία, πολιτική, φιλοσοφία*, εκδ. Ύψιλον, Αθήνα 2001, σελ. 74.

υφίστατο η παραπάνω οπτική, «θα περιόριζε την έκταση των αμφισβητήσεων και των ανατροπών, χωρίς τις οποίες η φιλοσοφία τελματώνει: θα υπήρχε μια προτεραία κατάσταση που θα καθόριζε τα ανθρώπινα, γεγονός που θα συνιστούσε ετερονομία και ανελευθερία του ανθρώπου».¹⁹ Η ανθρώπινη ιστορία με την παρουσία του πολυδιάστατου φιλοσοφικού φωτός, μέσω απροσμέτρητων φιλοσοφικών κατευθύνσεων, σχολών και θέσεων, έχει δικαιώσει την παραπάνω οντολογία του χάους. Τα πάντα «είναι δημιουργίες»,²⁰ αδιάλειπτες με άλλα λόγια οριοθετήσεις και νοηματοδοτήσεις από τους ανθρώπους του περιεχομένου της ζωής, δηλαδή του τί σημασία αποκτά ακατάπαυστα το χάος και ο κόσμος που γεννάται μέσα από το χάος.

Η οντολογία του ανθρώπου

Ο άνθρωπος είναι ένα ον. Ως ον δημιουργείται. Από ποιον; Από τον ίδιο τον άνθρωπο, ακατάπαυστα, ανοικτά, με διαρκείς επανακαθορισμούς εφ' όρου ζωής. Δεν ισχύει τόσο το «όλα αλλάζουν», όσο το ότι συνειδητά μεταμορφώνουμε, δημιουργούμε διαρκώς τον εαυτό μας, το περιεχόμενό του, τις οπτικές μας με βάση νέες μορφές του που θεωρούμε ότι μας βελτιώνουν. Η «ουσία του ανθρώπου είναι αυτοδημιουργία, κι αυτή η φράση νοείται με τις δύο έννοιες: ο άνθρωπος δημιουργεί την ουσία του, και η ουσία αυτή είναι δημιουργία και αυτοδημιουργία. Ο άνθρωπος δημιουργεί τον εαυτό του ως δημιουργό

¹⁹ Σ. Φουρνάρος, *Από τη Φιλοσοφία στην Πολιτική και την Παιδεία στη σκέψη του Κορνήλιου Καστοριάδη*, σελ. 35.

²⁰ Κ. Καστοριάδης, *Οι ομιλίες στην Ελλάδα*, σελ. 44 (η έμφαση ανήκει στον Καστοριάδη).

[...].²¹ Η οντολογία του ανθρώπου ορίζεται μέσα από τη συνείδηση ότι είμαστε δημιουργοί του εαυτού μας, υπεύθυνοι για το ίδιο μας το δημιούργημα. Υπεύθυνοι να διατηρούμε την ανοικτότητά μας προς τη διαρκή σμίλευση του είναι μας. Η «ανθρώπινη ανοικτότητα αποτελεί δημιουργία μέσα από τον ίδιο τον άνθρωπο-δημιουργό. Συνιστά ουσιολογική νοηματοδότηση του εαυτού, μια (ε)αυτοδημιουργία».²²

Αυτός ο ανοικτός δημιουργός αφουγκράζεται τα γύρω του, αφ' ενός, και επανακαθορίζει τον εαυτό του, αφ' ετέρου. Δεν ζει εκτός κοινωνίας. Αν ζούσε, θα ήταν θηρίο ή θεός, κατά την επισήμανση του Αριστοτέλη: «ὁ δὲ μὴ δυνάμενος κοινωνεῖν ἢ μηδὲν δεόμενος δι' αὐτάρκειαν οὐθὲν μέρος πόλεως, ὥστε ἢ θηρίον ἢ θεός».²³ Προϋπόθεση της κοινωνικής (ε)αυτοδημιουργίας είναι η αμφισβήτηση, και δη η αμφισβήτηση του εαυτού και των κοινωνικών παραδεδομένων. Αν δεν συμβαίνει κάτι τέτοιο, παύει η δημιουργία, όπως τονίσαμε. Κυριαρχεί ο κομπορμισμός, η τελμάτωση του εαυτού. Κομβικό σημείο, εν προκειμένω, αναδεικνύεται η *βούληση για αμφισβήτηση*. Καθίσταται αναγκαίο «ένα είδος θέλησης και γενναιότητας, ψυχικής και διανοητικής γενναιότητας»,²⁴ προκειμένου το υποκείμενο, ο άνθρωπος, όλοι εμείς να αμφισβητούμε τον εαυτό μας και έτσι να δημιουργούμε το ον που είμαστε ακατάπαυστα. Η θέληση για αμφισβήτηση αποτελεί ξεκάθαρη

²¹ Του ιδίου, *Ανθρωπολογία, πολιτική, φιλοσοφία*, σελ. 31.

²² Σ. Φουρνάρος, «Η φιλοσοφική ανθρωπολογία του 'ανοιχτού ανθρώπου' στη διαύγαση του Καστοριάδη», ό.π., σελ. 119.

²³ Αριστοτέλης, *Πολιτικά*, 1253 a25-29.

²⁴ Κ. Καστοριάδης, *Ακυβέρνητη κοινωνία* (μτφρ. Ζ. Σαρίκας), εκδ. Ευρασία, Αθήνα, 2010, σελ. 343.

εγκόσμια πράξη και κατ' επέκταση το ίδιο εγκόσμια αναγνωρίζεται η οντολογία του ανθρώπου.

Υπάρχει συνεπώς το άτομο, το πρόσωπο, κινούμενο εντός της κοινωνίας, προσλαμβάνοντας τα κοινωνικά δεδομένα, χωρίς οπωσδήποτε να τα αποδέχεται. Τα κρίνει, στοχάζεται επί αυτών, τα αμφισβητεί, προκειμένου να τα γνωρίσει και έτσι να καθορίζει τον εαυτό του και τη θέση του μέσα στον κόσμο. Η πρόθεση της (ε)αυτοδημιουργίας είναι η μεταβολή του εγώ μας και της κοινωνίας προς ό,τι καλύτερο συμφωνήσουμε. Δεν προσλαμβάνονται ούτε το ανθρώπινο ούτε το κοινωνικό είναι ως θέσφατα. Τα πάντα δημιουργούνται αστείρευτα. Πρέπει «να τελειώνουμε με τους ‘μετασχηματισμούς του κόσμου’ και τα εξωτερικά έργα, πρέπει να θεωρήσουμε *ουσιώδη τελικότητα τον ίδιο τον δικό μας μετασχηματισμό*».²⁵ Η οντολογία του ανθρώπου είναι διαρκής και ανοικτή δημιουργία του ανθρώπινου μετασχηματισμού με κοινωνικο-ιστορικό πρόσημο. Πρόκειται για εγγελιανού τύπου διαλεκτική ανθρώπου-κοινωνίας και κοινωνίας-ανθρώπου, μέσα από θέσεις και αντιθέσεις και στόχο τις μετασχηματισμένες συνθέσεις. Αυτές αποτελούν νέες θέσεις, νέους καθορισμούς για νέους ατομικούς και κοινωνικούς μετασχηματισμούς. Το ανθρώπινο ον ορίζεται, δημιουργείται, μετασχηματίζεται αδιάλειπτα από το ίδιο το ανθρώπινο ον στην εγκόσμια διαδρομή του.

Συμπεράσματα

²⁵ Του ιδίου, *Οι ομιλίες στην Ελλάδα*, σελ. 155 (η έμφαση είναι του Σ. Φουρνάρου).

Τόμος Πρακτικών Φιλοσοφικού Forum «Ανάδρασις»
ISBN: 978-618-82935-0-2

ΔΙΕΘΝΗΣ ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΗ ΕΤΑΙΡΙΑ
ΑΡΧΑΙΑΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ

Αν θέλουμε να δεχτούμε ότι ο φιλοσοφικός πλούτος είναι χρήσιμος και μπορεί να μας βοηθά έμπρακτα στις ζωές μας, στην ατομική και συλλογική ιστορία που δημιουργούμε, τότε ούτε ο άνθρωπος, πολύ δε περισσότερο το χάος, συνιστούν υπερ-ιστορικές αναφορές. Η μακράιωνη διαδρομή της φιλοσοφικής νοηματοδότησης του καθολικού περιεχομένου της ζωής (αξίες, ψυχή, νους, αισθήσεις, πολιτική, πολιτεύματα, ευδαιμονία, ελευθερία, θεός, σύμπαν, φύση, και τόσα άλλα) οδηγεί στην υιοθέτηση του λινγκουιστικού ερμηνευτικού μοντέλου, όπου κυριαρχεί το ερώτημα «τι σημαίνει χ», όχι «τι είναι χ». Εν προκειμένω, τί σημαίνει χάος και άνθρωπος.

Αντίστοιχα, διαμορφώνεται η βάση διαφώτισης της οντολογίας του χάους και του ανθρώπου, με το ερώτημα «τί σημαίνει ον» και την προτεινόμενη οπτική ότι το ον είναι διαρκής δημιουργία του περιεχομένου του από τους ανθρώπους, τους λαούς και τους πολιτισμούς. Πρόκειται για ανοικτή δημιουργία, υπό την έννοια ότι το ερώτημα παραμένει ανοικτό, δεχόμενο βέβαια απαντήσεις οι οποίες όμως δεν αποτελούν τελικές διευθετήσεις. Το ερώτημα δεν κλείνει ποτέ οριστικά, αλλά διερευνάται ακατάπαυστα και έτσι φωτίζεται όλο και περισσότερο.

Τόσο το χάος όσο και ο άνθρωπος συνιστούν ες αεί ανοικτά ερωτήματα. Το περιεχόμενο των απαντήσεών τους οριοθετείται, δημιουργείται ακατάπαυστα. Η ανοικτότητα και η αδιάκοπη δημιουργία της οντολογίας συνδέουν αχώριστα χάος και άνθρωπο. Άνθρωπος και χάος διαμορφώνονται εγκοσμίως από τον πρωταγωνιστή αυτής της οντολογικής δημιουργίας, το ανθρώπινο υποκείμενο. Έτσι δημιουργείται ο ορισμός τους χάους, κατά τον οποίο το χάος ταυτίζεται με το *είναι* και το *είναι* με το χάος. Πρόκειται για το πεδίο της ανθρώπινης και, υπ' αυτό

το πρίσμα, φιλοσοφικής δημιουργίας, όπου το ανθρώπινο υποκείμενο, εμείς, αμφισβητούμε τις παραδεδομένες μορφές. Κατά τον τρόπο αυτό τις φωτίζουμε και δημιουργούμε αδιάλειπτα το περιεχόμενο της ζωής που θέλουμε να ζήσουμε. Π. χ. δημιουργούμε τις μορφές της δημοκρατίας, της ελευθερίας, διαφωτίζουμε την έννοια της φύσης, του σύμπαντος με όσα δεδομένα έχουμε (π.χ. από τον χώρο των θετικών επιστημών).

Παρομοίως, δημιουργούμε το ανθρώπινο ον. (Ε)αυτοδημιουργούμαστε διαρκώς, με ανοικτό το ερώτημα για τον εαυτό μας, με αμφισβήτηση της παραδεδομένης κατάστασης στην οποία βρισκόμαστε, με μια τέτοια δηλαδή δημιουργική αυτογνωσία. Καίριος κόμβος της (ε)αυτοδημιουργίας είναι η θέληση για αμφισβήτηση του εαυτού, η οποία ισοδυναμεί με θέληση για ουσιώδη μετασχηματισμό μας. Ίσως εδώ να βρίσκεται το κλειδί γιατί δεν αλλάζει ο κόσμος και οι ζωές μας προς το καλύτερο. Προφανώς, γιατί δεν *θέλουμε* να μεταμορφωθούμε εμείς, οι πρωταγωνιστές των κοινωνικο-πολιτικών μορφωμάτων. Από μόνα τους αυτά δεν αλλάζουν. Συνιστούν ανθρώπινες δημιουργίες.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Ελληνόγλωσση

Αλατζόγλου-Θέμελη Κ., «Ο Καστοριάδης και η ελληνική ιδιαιτερότητα» στο Γ. Οικονόμου (επιμ.), *Μελέτες για τον Κορνήλιο Καστοριάδη. Η γένεση της δημοκρατίας και η σημερινή κρίση*, εκδ. Ευρασία, Αθήνα, 2011.

Αριστοτέλης, *Πολιτικά*, Oxford University Press, Oxford, 1992.

Τόμος Πρακτικών Φιλοσοφικού Forum «Ανάδρασις»
ISBN: 978-618-82935-0-2

ΔΙΕΘΝΗΣ ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΗ ΕΤΑΙΡΙΑ
ΑΡΧΑΙΑΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ

Βέικος Θ., *Αναλυτική Φιλοσοφία*, εκδ. Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα, 2000.

Ησίοδος, *Θεογονία*, Harvard University Press, London, 1914.

Καστοριάδης Κ., *Ακυβέρνητη κοινωνία* (μτφρ. Ζ. Σαρίκας), εκδ. Ευρασία Αθήνα, 2010.

_____, *Ανθρωπολογία, πολιτική, φιλοσοφία*, εκδ. Ύψιλον, Αθήνα, 2001.

_____, *Οι ομιλίες στην Ελλάδα*, εκδ. Ύψιλον, Αθήνα, 2000.

_____, *Φιλοσοφία και Επιστήμη. Ένας διάλογος με τον Γεώργιο Α. Ευαγγελόπουλο*, εκδ. Ευρασία, Αθήνα, 2010.

_____, *Χώροι του ανθρώπου* (μτφρ. Ζ. Σαρίκας), εκδ. Ύψιλον, Αθήνα, 1995.

Μπαμπινιώτης Γ., *Λεξικό της Νέας Ελληνικής Γλώσσας*, εκδ. Κέντρο Λεξικολογίας, Αθήνα, 1998.

Πλάτων, *Θεαίτητος*, στο *Opera*, τ. Ι, Oxford University Press, Oxford, 1995.

_____, *Κρατύλος*, στο *Opera*, τ. Ι, Oxford University Press, Oxford, 1995.

Πελεγρίνης Θ., *Από τον Πολιτισμό στην Πείνα*, εκδ. Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα, 2006.

Τόμος Πρακτικών Φιλοσοφικού Forum «Ανάδρασις»
ISBN: 978-618-82935-0-2

ΔΙΕΘΝΗΣ ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΗ ΕΤΑΙΡΙΑ
ΑΡΧΑΙΑΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ

Φουρνάρος Σ., *Από τη Φιλοσοφία στην Πολιτική και την Παιδεία στη σκέψη του Κορνήλιου Καστοριάδη*, εκδ. Σμίλη, Αθήνα, 2015.

_____, «Η φιλοσοφική ανθρωπολογία του ‘ανοιχτού ανθρώπου’ στη διαύγαση του Καστοριάδη» στο V.E. Pantazis & M. Stork (επιμ.), *Ommasin allois. Festschrift für Professor Ioannis E. Theodoropoulos zum 65. Geburtstag*, εκδ. Oldib, Essen 2014, σελ. 113-130.

Ξενόγλωσση

Curtis D. A. (επιμ.), *The Castoriadis Reader*, Blackwell Publishers Ltd., Oxford, 1997.

Keller S. H., *Borrowed Knowledge: Chaos Theory and the Challenge of Learning across Disciplines*, The University of Chicago Press, 2008.

Werndl Charlotte, «What are the new Implications of Chaos for Unpredictability?», *The British Journal for the Philosophy of Science*, 2009, 60, 1, σελ. 195–220.